

Ο μύθος του σπηλαιίου

Αλληγορία που διηγείται ο Σωκράτης στην αρχή του εβδόμου βιβλίου της Πολιτείας (514a-517a) με σκοπό να καταστήσει σαφή την πλατωνική θεωρία των Ιδεών, την απόλυτη οντολογική προτεραιότητα του Αγαθού και την αναγκαία για μια ορθή πολιτεία σύμπλευση πολιτικής δύναμης και φιλοσοφικής γνώσης.

Τα έμμεσα και άμεσα συμφραζόμενα του μύθου

Στην **Πολιτεία**, τον κορυφαίο διάλογο του Πλάτωνα, ο Σωκράτης παρουσιάζει μια ψυχολογική και πολιτική θεωρία σύμφωνα με την οποία η δικαιοσύνη, το κεντρικό θέμα του έργου, είναι το αποτέλεσμα, στο μεν ατομικό επίπεδο, της ορθής σχέσης ανάμεσα στα τρία μέρη της ψυχής (*λογιστικόν, θυμοειδές, επιθυμητικόν*), στο δε συλλογικό επίπεδο, της σωστής κατανομής ρόλων στις τρεις κοινωνικές τάξεις (άρχοντες φιλοσόφους, πολεμιστές, παραγωγούς) που απαρτίζουν την ιδανική πολιτεία.

Ο καθορισμός των έμφυτων και επίκτητων χαρακτηριστικών που πρέπει να έχει ο αληθινός φιλόσοφος απασχολεί τον Πλάτωνα στο έκτο βιβλίο. Ο Σωκράτης θεωρεί ότι γνήσιος φιλόσοφος είναι αυτός που έχει σταθερά προσηλωμένη την προσοχή του στα νοητά όντα και θέλει να τα γνωρίσει με επιστημονικό τρόπο. Στην κορυφή των νοητών τοποθετείται η **Ιδέα του Αγαθού** η οποία χαρακτηρίζεται *μέγιστον μάθημα* (505a) με την έννοια ότι αποτελεί το σπουδαιότερο και υψηλότερο, αλλά ταυτοχρόνως και το πιο δυσπρόσιτο, γνωστικό αντικείμενο.

Ο Σωκράτης παρομοιάζει το Αγαθόν με τον ήλιο: όπως ο ήλιος αποτελεί την αιτία όχι μόνον της γέννησης και αύξησης των έμβιων όντων αλλά και της ορατότητας των αισθητών αντικειμένων, έτσι και το Αγαθόν αποτελεί την αιτία τόσο της ύπαρξης όσο και της νοητότητας των Ιδεών (506d-509c). Στη συνέχεια (509d-511e), ο Σωκράτης παρουσιάζει την εικόνα μιας κατακόρυφης ευθείας γραμμής χωρισμένης σε τέσσερα μέρη, όπου τοποθετεί, από κάτω προς τα πάνω, τα κατώτερα και τα ανώτερα αισθητά αντικείμενα (είδωλα/σκιές και σώματα), τα κατώτερα και τα ανώτερα νοητά όντα (μαθηματικά αντικείμενα και Ιδέες), εξηγώντας παράλληλα ποιες είναι οι αντίστοιχες γνωστικές δυνάμεις όσων έρχονται σε επαφή με αυτά. Ο μύθος του σπηλαιίου είναι η τρίτη κατά σειρά εικόνα που χρησιμοποιεί ο Σωκράτης προκειμένου να καταστήσει σαφή την πλατωνική **θεωρία των Ιδεών** και να καταδείξει την απόλυτη υπεροχή της Ιδέας του Αγαθού. Είναι, επίσης, η εκτενέστερη και διασημότερη από τις τρεις.

Το φανερό περιεχόμενο του μύθου (Πολ. 514a-517a)

Ο Σωκράτης καλεί τον συνομιλητή του Γλαύκωνα να φανταστεί ένα σπήλαιο όπου ζουν, αλυσοδοσμένοι από τη γέννησή τους, άνθρωποι αναγκασμένοι να έχουν το πρόσωπο στραμμένο προς το σκοτεινό βάθος. Πίσω τους βρίσκεται ένα υπερυψωμένο τειχίο σαν αυτά που χρησιμοποιούν οι θαυματοποιοί στις παραστάσεις τους, και μακριά πίσω από το τειχίο μια φωτιά. Επάνω στο τειχίο κάποιιοι μεταφέρουν ξύλινα και λίθινα ομοιώματα

ανθρώπων ή ζώων και κάθε λογής άλλα αντικείμενα, βγάζοντας παράλληλα τους ήχους που ταιριάζει στο καθένα. Το φως της μακρινής φωτιάς προβάλλει τις σκιές των αντικειμένων αυτών στο βάθος της σπηλιάς, τις οποίες βλέπουν οι δεσμώτες, ενώ οι ήχοι, αντανακλώμενοι, δίνουν την εντύπωση ότι προέρχονται από τις ίδιες τις σκιές. Έχοντας συνηθίσει από νωρίς σε τέτοια θεάματα και ακούσματα οι δεσμώτες πιστεύουν ότι όσα βλέπουν και ακούν είναι πράγματα αληθινά.

Τι θα συνέβαινε όμως αν κάποιος απελευθερωνόταν και εξαναγκαζόταν να στρέψει το βλέμμα του προς το τειχίο και το φως; Αρχικά –λέει ο Σωκράτης– θα δυσκολευόταν πολύ να διακρίνει τα μεταφερόμενα αντικείμενα γιατί τα μάτια του θα πονούσαν από την ξαφνική έκθεση στο φως. Το ίδιο κατά μείζονα βαθμό θα συνέβαινε αν εξαναγκαζόταν ο απελεύθερος να βγει έξω από τη σπηλιά και να εκτεθεί στη λάμψη της ημέρας. Για να μπορέσει να δει τα πράγματα που βρίσκονται εκεί θα έπρεπε να εθιστεί σταδιακά αντικρίζοντας πρώτα α) σκιές, έπειτα β) τα αμυδρά είδωλα που καθρεφτίζονται στην επιφάνεια του νερού, ύστερα γ) τα ίδια τα ορατά αντικείμενα που παρέχουν τις σκιές και τα είδωλα, στη συνέχεια δ) τα ουράνια σώματα που λάμπουν κατά τη διάρκεια της νύχτας, και τέλος ε) τον ίδιο τον ήλιο *αὐτὸν καθ’ αὐτὸν ἐν τῇ αὐτοῦ χώρᾳ* (516b). Ο πρώην δεσμώτης μπορεί να αντιληφθεί πλέον καθαρά πως οτιδήποτε θεωρούν οι άνθρωποι σημαντικό και άξιο λόγου εντός της σπηλιάς δεν είναι παρά εντελώς ασήμαντο και μηδαμινό.

Ο Σωκράτης ωστόσο δεν σταματά εδώ. Συνεχίζει φανταζόμενος τις αντιδράσεις των υπολοίπων δεσμωτών αν συνέβαινε ο απελεύθερος να επιστρέψει στο σπήλαιο προκειμένου να πείσει τον κόσμο για όσα είδε έξω στο φως. Η αναμενόμενη δυσκολία του να συνηθίσει ξανά το σκοτάδι και η προβληματική αρχικά δυνατότητά του να διακρίνει τις σκιές θα προκαλούσε γέλιο στους άλλους δεσμώτες και θα τους οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι η έξοδος από το σπήλαιο είναι βλαβερή για την όραση. Αν μάλιστα – τονίζει με τραγική ειρωνεία ο πλατωνικός Σωκράτης υπαινισσόμενος την μοίρα του ιστορικού προτύπου του– επιχειρούσε να τους λύσει από τα δεσμά τους και να τους ανεβάσει στο φως, αυτοί θα ήταν διατεθειμένοι ακόμη και να σκοτώσουν αυτόν τον επίδοξο “ελευθερωτή” τους.

Μύθος ή αλληγορία;

Με δεδομένο ότι ο Σωκράτης α) δηλώνει ρητά ότι οι δεσμώτες του σπηλαίου είναι όμοιοι με εμάς (515a), β) ονομάζει τη διήγησή του εικόνα (517a) και όχι μύθον, γ) ζητά από τον συνομιλητή του να αναλογιστεί τη σχέση της εικόνας αυτής με όσα ειπώθηκαν προηγουμένως (517a-b), και, κυρίως, δ) προχωρεί ο ίδιος σε μια ενδελεχή ανάλυση του περιεχομένου της (517b-521c), θα ήταν σωστότερο να θεωρήσουμε ότι ο λεγόμενος μύθος του σπηλαίου είναι στην πραγματικότητα μια αλληγορία για την ορθή φιλοσοφική παιδεία, τη σχέση αλήθειας και ψεύδους, και την κατά Πλάτωνα μεταφυσική δομή του κόσμου.

Τα τέσσερα στάδια της αλληγορίας

Η αλληγορία του σπηλαίου παρουσιάζει τέσσερα διακριτά στάδια: α) την κατάσταση των αλυσοδομένων δεσμών, που απεικονίζει την ανθρώπινη κατάσταση συνολικά όπως τη γνωρίζουμε από την εμπειρία, β) την απελευθέρωση και απρόσκοπτη μετακίνηση εντός του σπηλαίου, που αποτελεί την αρχή της απομάκρυνσης του φιλοσόφου από την πλάνη της αισθητηριακής εμπειρίας, γ) την έξοδο από το σπήλαιο, που ολοκληρώνει την άρση της ψευδαίσθησης και παρέχει πραγματική γνώση των αιτιών της πραγματικότητας, και δ) την υποχρεωτική επιστροφή στο σπήλαιο, που δείχνει την ανάγκη άμεσης σύνδεσης της πολιτικής πράξης με τη φιλοσοφική γνώση.

Τα τέσσερα αυτά στάδια δεν ταυτίζονται με τα τέσσερα μέρη της διαιρεμένης γραμμής. Ούτε είναι εύκολο να αντιστοιχήσουμε τις σκιές του σπηλαίου με τις σκιές και τα είδωλα της γραμμής, ή τα λίθινα και ξύλινα ομοιώματα του σπηλαίου με τα ορατά σώματα της γραμμής. Οι αναντιστοιχίες αυτές και άλλες παρόμοιες, προφανώς ηθελημένες από τον συγγραφέα του διαλόγου, δείχνουν ότι οι δύο εικόνες πρέπει να εκληφθούν ως μερικώς επικαλυπτόμενα σημαίνοντα που μας βοηθούν να προσεγγίσουμε τη γνωσιακή πορεία απομάκρυνσης από το συγκεκριμένο και αναγωγής στο καθολικό, η οποία κορυφώνεται με την κατανόηση των εσχάτων αιτίων της πραγματικότητας και της ενιαίας και αυθύπαρκτης αρχής τους.

Η ερμηνεία της αλληγορίας από τον Σωκράτη (Πολ. 517b-521c)

Μετά την ολοκλήρωση της αφήγησης ο Σωκράτης ερμηνεύει την αλληγορία του σπηλαίου εντάσσοντάς την μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της συζήτησης για την ορθή πολιτεία. Ο ήλιος έξω από το σπήλαιο αντιστοιχίζεται ρητά με την δυσπρόσιτη Ιδέα του Αγαθού (517c). Η αρχική δυνανξία του απελευθερωμένου πρώην δεσμώτη καθώς και η δυσχερεία του να συνηθίσει το σκοτάδι κατά την επιστροφή του στο σπήλαιο γενικεύονται ως δύο εντελώς αντιθετικές δυσκολίες: από τη μια είναι η δυσκολία που νιώθει για τα σημαντικά ερωτήματα της ζωής ο άνθρωπος των υλικών μεριμνών και, στους αντίποδες, βρίσκεται η (λόγω ελλιπούς ενδιαφέροντος) δυσκολία επίλυσης πρακτικών ζητημάτων που μπορεί να ταλαιπωρεί τον άνθρωπο της έρευνας και της γνώσης (518a-b).

Στην αρχή της διήγησης ο Σωκράτης λέει ότι η εικόνα που θα παρουσιάσει αφορά την αντίθεση παιδείας και απαιδευσίας (514a). Από την ερμηνεία που έπεται (518b-c) μαθαίνουμε ότι παιδεία δεν είναι η απόκτηση ενός νέου και ξένου πράγματος αλλά η ανάπτυξη μιας ήδη υπάρχουσας δύναμης του ανθρώπου και η στροφή (*περιαγωγή*) της ψυχής του από τα συνηθισμένα και καθημερινά μελήματα σε άλλα ανώτερα. Μάλιστα, η αντίθεση παιδείας και απαιδευσίας έχει καθοριστική σημασία και για την επιλογή των αρχόντων. Ο Σωκράτης δηλώνει κατ' επανάληψη (517b, 520d, 520e-521a) ότι μόνον εφόσον οι πολιτικοί ηγέτες έχουν άλλα αξιολογότερα πράγματα να κάνουν από το να ασκούν διοίκηση και εξαναγκαστούν να άρξουν δίχως να το επιθυμούν, μπορεί η κοινωνία στο σύνολό της να βελτιωθεί.

Η αλληγορία του σπηλαίου υπογραμμίζει την φιλοσοφικώς καίρια διάκριση ανάμεσα στο φαίνεσθαι και το είναι, προκρίνει την επιστημονική έρευνα έναντι της πολιτικής δραστηριότητας και τονίζει την αναγκαία για μια δίκαιη πολιτεία σύμπλευση της πολιτικής δύναμης με τη φιλοσοφική γνώση.

Επίδραση

Λόγω του εύληπτου χαρακτήρα της η αλληγορία του σπηλαίου αποτελεί το σημείο εκκίνησης αρκετών εκλαϊκευτικών έργων για την πλατωνική σκέψη και τη φιλοσοφία ως τρόπο ζωής γενικότερα. Επίσης, έχει εμπνεύσει πολλούς συγγραφείς και καλλιτέχνες ανά τους αιώνες. Μάλιστα, ένας από τους σημαντικότερους φιλοσόφους του 20ού αιώνα, ο **Μάρτιν Χάιντεγκερ**, βρήκε στον μύθο αυτόν τις απαρχές της χαρακτηριστικά νεωτερικής αντίληψης για την αλήθεια ως ορθότητα των κρίσεών μας για τα πράγματα, έναντι μιας, κατά τη γνώμη του, αρχαιότερης και βαθύτερης σύλληψης της αλήθειας ως φυσικής απο-κάλυψης.

Κατά τον 20ό και 21ο αιώνα, οι τεχνολογικές εφευρέσεις που δημιούργησαν την έννοια της “εικονικής πραγματικότητας” (virtual reality) κατέστησαν τον πλατωνικό μύθο περισσότερο επίκαιρο παρά ποτέ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της επιρροής του πλατωνικού μύθου στη σύγχρονη μαζική βιομηχανία ψυχαγωγίας είναι η βραβευμένη αμερικανοαυστραλιανή ταινία επιστημονικής φαντασίας *The Matrix* (1999) των αδελφών Wachowski.

Συγγραφέας: Σπύρος Ράγκος

Βιβλιογραφία

- Annas, J, *Εισαγωγή στη Πολιτεία του Πλάτωνα*. Αθήνα, 2006.
- Huard, R. T. *Plato's Political Philosophy: The Cave*. New York, 2007.
- Inwood, M, Rockmore, T., Partenie, C. eds. . *Heidegger and Plato: Toward Dialogue*. Evanston, 2005.
- Karasmanis, V. "Plato's Republic. The Line and the Cave." *Apeiron* 21 (1988)
- Santas, Γ. Αραμπατζής, Γ. ed. . *Πλάτων: Αφιέρωμα στον Δημήτρη Ζ. Ανδριόπουλο*. 2002.
- Χάιντεγκερ, Μ, *Περί πολιτικής, Περί αλήθειας, Περί τεχνικής*. Αθήνα, 2011.

<http://n1.intelibility.com/ime/lyceum/?p=lemma&id=136&lang=1>